УДК 330.837:330.15

І. В. Драган,
к. е. н., старший науковий співробітник,
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ НА ЗАСАДАХ САМОВІДТВОРЮВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

IMPLEMENTATION OF NATURAL-RESOURCE POTENTIAL OF THE TERRITORY ON THE BASIS OF REPRODUCIBILITY IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION NATIONAL ECONOMY

У статті запропоновано концептуальний підхід до формування еколого-економічного механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу, який передбачає мотивацію всіх суб'єктів відносин у цій сфері. Ключовою характеристикою механізму виділено принцип самовідтворюваності.

The paper proposed a conceptual approach to the formation of ecological and economic mechanism of the rational use of natural-resource potential, providing motivation for all business relations in this area. A key feature of the mechanism highlighted the principle of reproducibility.

Ключові слова: еколого-економічний механізм, модернізація, національна економіка, природно-ресурсний потенціал, природокористування.
Key words: ecological-economic mechanism, modernization, national economy, the natural resource potential, natural resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активізація економічного стимулювання раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в Україні, її необхідність обумовлюється потребою підвищення ресурсоефективності виробництва і споживання, досягнутими за рахунок такого стимулювання розвиненими країнами світу, стабілізації екологічної ситуації в країні, що може буди забезпечено через еколого-економічний механізм управління, формування якого має відбуватися з урахуванням наслідків впливу ресурсозберігаючих заходів на екологічну, політичну та соціально-економічну ситуації в регіонах та країні в цілому.

Функціонування еколого-економічного механізму регулювання раціонального використання природно-ресурсного потенціалу має грунтуватися на економічній зацікавленості всіх суб'єктів відносин у цій сфері [2]. Це потребує перетворення останнього на прибуткову еколого-орієнтовану діяльність.

На основі аналізу різних підходів до розуміння еколого-економічного механізму регулювання раціонального використання природно-ресурсного потенціалу визначено, що останнє необхідно розглядати як багаторівневу систему взаємозв'язків екологічних та економічних явищ, які виникають під впливом реалізації ресурсозберігаючих заходів суб'єктами господарювання різних рівнів національної економіки, забезпечуючи сталий еколого-збалансований розвиток цих суб'єктів на самовідтворювальній основі.

Підходи до розв'язання проблеми раціонального використання природно-ресурсного потенціалу

Передплатний індекс 21847

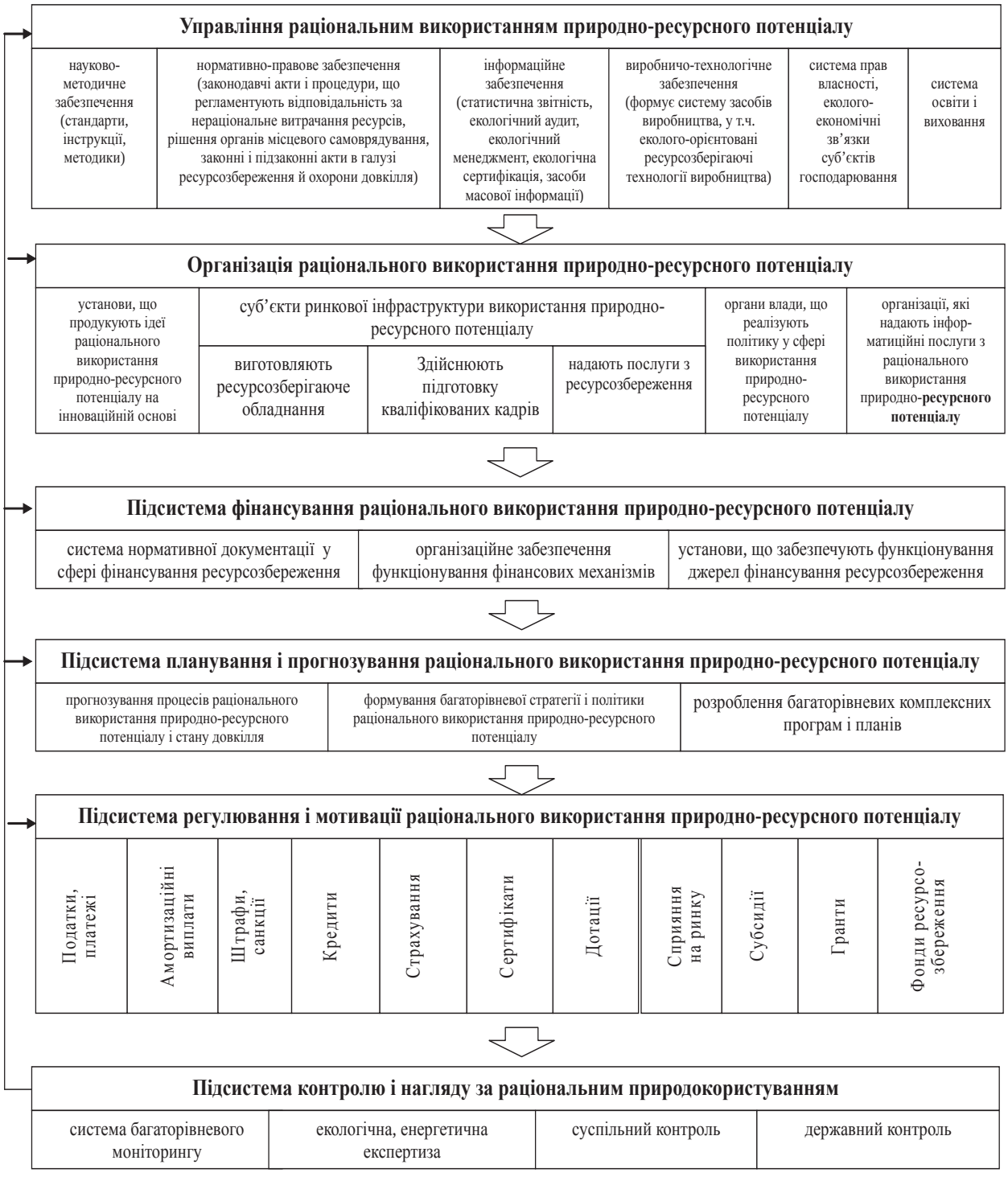

Рис. 1. Схема механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу

мають вагомий теоретичний доробок, широко представлений в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема А. Аганбегяна, О. Алимова, І. Бистрякова, Л. Горєва, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, А. Мінца, В. Міщенка, М. Реймерса, А. Федорищевої, М. Хвесика, Є. Хлобистова, в яких висвітлені проблеми виявлення резервів ресурсозбереження на промислових підприємствах та організаційно-економічні, інституціональні й технічні аспекти комплексного використання природно-ресурсного потенціалу, підходи до оцінки природних ресурсів, а також стимулювання процесів ресурсозбереження та екологізації. Разом із тим необхідно зазначити необхідність розроблення та реалізації інноваційних механізмів регулювання взаємодії суб'єктів економічних відносин у процесі використання природно-ресурсного потенціалу щодо реалізації концету сталого розвитку.

Передплатний індекс 21847

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування теоретико-методологічних положень щодо забезпечення реалізації природно-ресурсного потенціалу території на засадах самовідтворюваності в контексті модернізації національної економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Функціональними підсистемами, які формують основу механізму на різних рівнях господарювання, є наступні (рис. 1). По-перше, управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу, що складається з науково-методичного, нормативно-правового, інформаційного, виробничо-технологічного забезпечення, системи прав власності, системи освіти і виховання. Науково-методичне забезпечення містить набір методик, інструкцій, положень, стандартів у сфері природокористування. До нормативно-правового забезпечення належать законодавчі акти і процедури, що регламентують порядок використання та відповідальність за нераціональне витрачання природних ресурсів, рішення місцевих органів самоврядування, законні й підзаконні акти у сфері природокористування й охорони навколишнього природного середовища. Система прав власності розмежовує права і відповідальність суб'єктів господарювання відносно засобів виробництва та використовуваної продукції з урахуванням соціальних, екологічних й економічних наслідків виробництва і споживання товарів. Інформаційне забезпечення включає статистичні матеріали та звітність, екологічний аудит, менеджмент і сертифікацію, засоби масової інформації, що забезпечують інформування органів влади різних рівнів господарювання, керівників підприємств та населення про стан, динаміку, результативність процесів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу.

Виробничо-технологічне забезпечення формує систему засобів виробництва, включаючи еколого-орієнтовані ресурсозберігаючі технології виробництва товарів та послуг, конструкції виробів тощо. Система освіти і виховання містить освітні й інформаційні програми, спрямовані на формування у населення знань та навичок, стійких переконань, бажань і звичок, які сприяють досягненню цілей ресурсозбереження, підготовку і перепідготовку відповідних кадрів для підприємств та організацій.

По-друге, це організація раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, що передбачає розвиток мережі установ, які здійснюють організаційну діяльність із раціонального природокористування. Зокрема, це наукові установи, що генерують інноваційні ідеї; суб'єкти ринкової інфраструктури; органи влади; організації, які виконують інформативні функції, та ін.

По-третє, фінансування раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, яке вміщує систему нормативної документації, організаційних заходів та установ, що забезпечують функціонування джерел фінансування заходів раціонального природокористування.

По-четверте, планування і прогнозування раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, що передбачає прогнозування процесів раціонального природокористування та стану довкілля, формування багаторівневої стратегії і політики раціонального природокористування, науково-методичне, організаційне, інформаційне забезпечення розроблення багаторівневих комплексних програм і планів.

По-п'яте, регулювання і мотивації раціонального використання природно-ресурсного потенціалу за допомогою еколого-економічних інструментів прямої та непрямої мотивації.

По-шосте, контроль і нагляд за раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу, що містить систему багаторівневого моніторингу, екологічну, енергетичну експертизу, суспільний і державний контроль.

Склад компонентів зазначених підсистем різниться залежно від рівня господарювання, на якому функціонує зазначений механізм. Це дає змогу забезпечити гнучкість управлінського механізму, формування набору найбільш ефективних на даному рівні господарювання еколого-економічних інструментів впливу, необхідних для досягнення завдань, визначених багаторівневою системою стратегій раціонального природокористування. Водночас, підпорядкованість кожного рівня механізму єдиній меті та принципам утворює стійкий взаємозв'язок між цими рівнями, забезпечує цілісність його функціонування.

У загальному випадку реалізація багаторівневого механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу відповідно до теорії автоматичного управління може здійснюватися за одним з трьох принципів. По-перше, за відхиленням — даний тип є найбільш ефективним, коли вплив зовнішніх факторів на процеси раціонального використання природно-ресурсного потенціалу у господарській системі є складним для вимірювання, а отже, спрогнозувати кількісні наслідки такого впливу з прийнятним рівнем точності неможливо. У зв'язку з цим регулювання стану системи доцільно здійснювати шляхом контролю відхилень від нормативних показників комплексу основних внутрішніх параметрів функціонування системи ресурсозбереження відповідного рівня та вжиттям заходів для повернення параметрів у припустимі межі. Прикладом реалізації зазначеного принципу є аналіз зміни обсягів цільового кредитування суб'єктів господарювання регіону для реалізації ресурсозберігаючих заходів внаслідок зменшення ставок за кредитами на придбання ресурсозберігаючого устаткування та подальше коригування ставок таких кредитів із метою управління регіональними процесами ресурсозбереження.

Передплатний індекс 21847

Таким чином, реалізація за відхиленням передбачає здійснення процесу управління через коригування досягнутого кінцевого результату, що обумовлює певні недоліки такого регулювання. По-перше, коригування процесу управління може відбуватися лише після отримання перших результатів проходження процесу. Це означає необхідність витрачання певної суми коштів на реалізацію процесу, ефективність вкладення яких буде визначена лише після отримання перших результатів. Отже, у такому разі може скластися ситуація, коли дефіцитні ресурси будуть витрачені нераціонально. По-друге, отримання перших результатів проходження процесу може зайняти багато часу, суттєво скорочуючи можливості оперативного управління процесом і відповідно знижуючи його ефективність. Проте застосування даного принципу регулювання є оптимальним для управління ресурсозберігаючими процесами, які стабільно розвиваються, при цьому завданням управління є лише згладжування невеликих коливань параметрів функціонування системи для утримування їх у припустимих межах.

По-друге, реалізація за збурюванням — такий принцип доцільно використовувати, коли вплив зовнішніх факторів на проходження процесів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу може бути виміряний кількісно. У цьому випадку зміни у стані системи управління внаслідок дії певних факторів можна спрогнозувати з прийнятним рівнем точності, а отже, і скоригувати силу їх впливу. Перевагами такого регулювання є можливість формування оптимального комплексу ресурсозберігаючих заходів, відсів неперспективних з них, чітке прогнозування результатів впровадження заходів та, як наслідок, економія дефіцитних фінансових коштів, спрямованих на ресурсозбереження. Прикладом такого регулювання є поетапне виділення певної суми коштів з міського бюджету для фінансування реалізації ресурсозберігаючих проектів з реконструкції системи опалення в дошкільних закладах — бюджетних організаціях міста з метою отримання планових, представлених у відповідних бізнес-планах, показників економії палива.

На практиці не всі зміни зовнішніх факторів та їх вплив на проходження процесів раціонального природокористування піддаються кількісному вимірюванню і прогнозуванню, а лише їх певна частина. Зазначені обставини суттєво обмежують можливості застосування принципу регулювання за збуренням, обумовлюючи доцільність використання комбінації розглянутих двох принципів.

По-третє, комбінованого регулювання — воно передбачає поєднання принципів управління за відхиленням та збурюванням. При цьому регулювання за відхиленням застосовується для зовнішніх факторів, які не підлягають точному кількісному вимірюванню, за збурюванням — регулюються фактори, характер кількісного впливу яких може бути спрогнозований із завданим ступенем точності. В умовах реальних систем господарювання даний принцип, зважаючи на стохастичність економічних процесів, є оптимальним. Він дозволяє раціонально розподіляти кошти, орієнтуючись на очікувані результати впровадження ресурсозберігаючих проектів, і, водночас, контролювати динаміку ресурсозберігаючих процесів у режимі реального часу, враховуючи вплив не вимірюваних кількісно факторів. Прикладом такого регулювання є запровадження прямого державного фінансування пріоритетних ресурсозберігаючих проектів, результати яких є попередньо визначеними (принцип регулювання за збурюванням), у поєднанні зі зниженням ставок кредитів, що надаються суб'єктам господарювання для реалізації інших ресурсозберігаючих заходів (регулювання за відхиленням). Враховуючи при реалізації багаторівневого механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу аналізовані принципи, слід зазначити, що оптимальним, на нашу думку, є комбінований. Він забезпечує контроль і регулювання як вимірюваних, так і невимірюваних факторів зовнішнього впливу (інструментів регулювання). Ключовою характеристикою механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу є принцип самовідтворюваності, що визначає життєздатність всього механізму. Реалізація даного принципу забезпечується шляхом відтворення інформаційного середовища розвитку процесів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Його призначення полягає у забезпеченні постійного функціонування і відновлення виховних, освітніх, тренінгових, інформаційних програм і заходів, спрямованих на формування у суб'єктів господарювання бажань, навичок, знань, світогляду, достатніх для реалізації завдань державної політики раціонального природокористування. Відтворення інформаційного середовища розвитку ресурсозберігаючих процесів відбувається за участі засобів масової інформації, освітніх, виховних установ, громадських організацій, відповідних органів державної та місцевої влади тощо. На нашу думку, кінцевою метою даного блоку є формування ідеології раціонального природокористування у суспільстві.

Також реалізація даного принципу забезпечується на основі відтворення мотивів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, що полягає у формуванні й постійному відтворенні організаційних, соціальних, економічних та інших умов, які забезпечують прагнення суб'єктів господарювання ставити і досягати цілей щодо зростання ресурсоефективності національної економіки. Даний блок тісно пов'язаний з попереднім, оскільки саме інформаційна складова відіграє винятково важливу роль у формуванні внутрішніх спонукальних сил людини щодо здійснення раціонального використання природно-ре-

Передплатний індекс 21847

сурсного потенціалу.

Крім того, необхідним є відтворення попиту на раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, пов'язаного з виникненням і постійним відновленням потреб у ресурсоефективних товарах та послугах, підкріплених фінансовими можливостями їх придбання й використання. У рамках даного блоку відбувається трансформація потреб в інтереси внаслідок їх усвідомлення суб'єктами господарювання і формується спонукальний мотив щодо купівлі певного товару на основі отриманої інформації ззовні та наявних мотивів ресурсозбереження. Надзвичайно важливим для формування і підтримання попиту на ресурсозберігаючу продукцію є достатнє фінансове забезпечення здійснення ресурсозберігаючої діяльності шляхом адекватної державної цінової, кредитної, податкової, амортизаційної, митної політики тощо.

Важливу роль у реалізації принципу само відтворюваності відіграє відтворення пропозиції ресурсозберігаючих товарів та послуг, що передбачає розвиток наукових ідей, інформаційних матеріалів, створення технічних засобів і технологічних рішень, виробництво товарів та послуг, які сприяють розширенню масштабів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Функціонування даного блоку прямо залежить від відтворення попиту, оскільки саме посилення вимог споживачів до ресурсозберігаючих характеристик продукції є потужним поштовхом для розвитку виробництва ресурсоефективних товарів та послуг. Слід також вказати на тісний зв'язок даного блоку з відтворенням інформаційного середовища розвитку процесів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, за допомогою якого виробники ресурсозберігаючої продукції здійснюють маркетингові дослідження та інформування споживачів про новинки у сфері ресурсозбереження.

Слід зазначити, що у процесі функціонування зазначених блоків мають постійно розвиватися, відновлюватися і коригуватися основні ланки господарського механізму, які формують зміст економічних відносин між основними суб'єктами господарювання з приводу відповідальності за наслідки неефективного використання ресурсів у процесах виробництва і споживання продукції. Результатом відтворювальних процесів має стати постійно поновлювана програма дій, яка б своєчасно формувала цілі раціонального використання природно-ресурсного потенціалу й адекватні інструменти їх досягнення для кожного рівня господарювання. При цьому важливим аспектом оптимізації функціонування та досягнення завдань механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу є подолання неузгодженості дій суб'єктів різних рівнів господарювання у сфері використання природно-ресурсного потенціалу. З цих позицій необхідним компонентом механізму є єдина багаторівнева стратегія (система стратегій) раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, що зорієнтована на суттєве покращання соціо-еколого-економічного статусу країни, регіону, окремого суб'єкта господарювання у перспективі [2].

На нашу думку, завданням багаторівневої стратегії для України у середньостроковому періоді з урахуванням економічних тенденцій розвинених країн у напрямі інформаційного суспільства є перехід до використання у вітчизняному виробництві маловідходних ресурсозберігаючих технологій, зменшення питомої ваги ресурсоємних виробництв у межах існуючої моделі споживання. У довгостроковому періоді мають відбутися перехід економіки України до нової моделі споживання, формування нового стилю життя, що грунтується на використанні еколого-орієнтованих ресурсозберігаючих інновацій, насамперед інформаційно-комунікаційних технологій.

Єдина багаторівнева стратегія раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в Україні має охоплювати макроекономічний, регіональний та мікроекономічний рівні господарювання і передбачати узгодження вищих (державних, регіональних) стратегій з нижчими (місцевими, локальними), своєчасне взаємне їх коригування у разі змін умов господарювання (рис. 2). Відповідно до такої системи стратегій мають бути розроблені більш детальні програми розвитку та реалізації, тактичні плани з ранжуванням пріоритетів для кожного рівня господарювання. Реалізація конкретного проекту повинна максимально відповідати установленим пріоритетам нижчого та вищих рівнів.

Сучасним інструментом державного впливу на процеси раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в регіонах є використання програмно-цільового методу управління.

Розроблення оптимальної системи багаторівневих стратегій використання природно-ресурсного потенціалу має грунтуватися на низці концептуальних положень, зокрема: відповідність єдиної стратегії використання природно-ресурсного потенціалу прогресивним змінам, що супроводжують світові процеси соціального, екологічного, економічного розвитку, забезпечення своєчасної реалізації найбільш перспективних напрямів інноваційно-інформаційного розвитку; узгодження державних, регіональних стратегій з місцевими та локальними, гнучке коригування стратегічних і тактичних цілей стратегій різного рівня у разі необхідності; врахування системою стратегій багатоваріантності розвитку подій і придатність її до реалізації при зміні умов господарювання; забезпечення реальної оцінки органами влади та економічними суб'єктами можливостей впровадження ресурсозберігаючих заходів на певному рівні господарювання, перспектив фінансування цих заходів за рахунок різних джерел (власних коштів підприємств, пря-

Передплатний індекс 21847

мого фінансування з бюджетів різних рівнів, залучення коштів інших інвесторів, використання пільг, що надаються державними та місцевими органами при реалізації пріоритетних напрямів ресурсозбереження), раціоналізації складу еколого-економічних мотиваційних важелів і джерел фінансування; отримання оптимальних економічних та інших результатів, передбачених цілями інноваційно-інформаційного розвитку держави та її регіонів, окремих суб'єктів господарювання, при найменших витратах на їх отримання; забезпеченість впровадження ресурсозберігаючих заходів, передбачених системою стратегій, достатніми обсягами коштів із різних джерел фінансування; забезпечення системою стратегій стимулювання впровадження насамперед ресурсозберігаючих заходів, що мають більшу ефективність і менший ризик (у межах його прийнятного рівня) з розрахунку на одиницю результату, а також пріоритетного використання еколого-економічних важелів мотивації, яким притаманне аналогічне співвідношення ефективності й ризику.

Рис. 2. Система стратегій раціонального використання природно-ресурсного потенціалу

ВИСНОВКИ

Враховуючи необхідність активізації економічного стимулювання раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в Україні, підвищення ресурсоефективності виробництва, стабілізації екологічної ситуації у контексті забезпечення сталого розвитку, запропоновано концептаальний підхід до формування еколого-економічного механізму управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу, який передбачає мотивацію всіх суб'єктів відносин у цій сфері. Ключовою характеристикою механізму виділено принцип самовідтворюваності.

Література:

1. Бистряков І.К. Сталий розвиток України: постмодернізм, простір, методологія управління / І.К. Бистряков // Вісн. НАН України. — 2012. — №7. — С. 47—53.

2. Хвесик М.А., Бистряков І.К., Левковська Л.В., Пилипів В. В. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: [монографія] / [Хвесик М.А., Бистряков І.К., Левковська Л.В., Пилипів В.В.]; за ред. акад. НААН України М.А. Хвесика. — К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. — 465 с.

3. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України/ І.К. Бистряков // Економіка України. — 2012. — №6. — С. 4 — 12.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2013 р.

Передплатний індекс 21847